

تاریخ تحولات روابط ایران و جمهوری آذربایجان

۱۹۱۸-۱۹۱۲

جلد (۱)

توکل لطفی رضا بیگلر

تهران - ۱۳۹۱

سرشناسه: لطفی رضاییگلو، توکل، ۱۳۴۶ -

عنوان و نام پدیدآور: تاریخ تحولات روابط ایران و جمهوری آذربایجان (۱۹۹۲-۱۹۸۱) / توکل لطفی رضاییگلو.

مشخصات نشر: تهران: نقش گستران بهار، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۳۰۹ ص.، مصور، جلد ۱ (بها: ۱۲۰۰۰۰ ریال).

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۶۵۵-۸۴-۷

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: نامم.

موضوع: آذربایجان (جمهوری) — روابط خارجی — ایران

موضوع: ایران — روابط خارجی — آذربایجان (جمهوری)

موضوع: آذربایجان (جمهوری) — تاریخ

رده بندی کنگره: ۶۱۳ / ۱۶۵۶ DSR

رده بندی دهکده: ۷۵۴ / ۳۱۱/۵۵

شماره کتابشناختی: ۲۱۵۶۷

نام کتاب: تاریخ تحولات روابط ایران و جمهوری آذربایجان جلد (۱)

مؤلف: توکل لطفی رضا بیگلر

حروف چینی و صفحه‌آرایی: مینا شاه محمدلو

ویراستار: سلیمان اسماعیلی

طرح روی جلد: بهزاد خسروانی

نوبت چاپ: اول، تهران ۱۳۹۱

ناشر: انتشارات نقش گستران بهار

شمارگان: ۲۰۰۰

تاریخ چاپ: ۱۳۹۱

چاپ و صحافی: نقش گستر

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۶۵۵-۸۴-۷

نباید از بدست آوردن حقیقت و پذیرفتن آن، از هر منبعی که باشد، شرم
 داشته باشیم، حتی اگر این حقیقت از طریق نسلهای گذشته و بیگانگان
 ما برسد، برای کسی که در جستجوی حقیقت است هیچ چیز گرانباتر
 از خور حقیقت وجود ندارد، هرگز مایه کاسته شدن قدر و مقام کسی
 که در صدد یافتن آن است نمی شود بلکه به وی شرافت و بزرگواری می
 بخشد^۱

ابویوسف یعقوب کندی

^۱ - حسین نصر. سه حکیم مسلمان، ترجمه احمد آرام، (تبریز: ۱۳۴۵)، ص ۱۲.

فهرست مطالب

۹	 مقدمه:
۱۶	 کلیات تاریخی:
۲۱	 ۱- نام آذربایجان (وجه تسمیه)
۲۴	 ۲- حدود و مساحت تاریخی آن
۳۶	 ۳- تاریخ آمدن ترکها به آذربایجان:
۳۹	 ۴- اسلام آوردن آذربایجان
۴۰	 فصل اول: آذربایجان قفقاز در مناسبات ایران و روسیه تزاری
۴۲	 ۱) آذربایجان قفقاز و روابط مردمی با ایران
۴۷	 ۲) تحولات قفقاز و استقلال آذربایجان (۱۹۱۸-۱۹۲۰)
۵۵	 فصل دوم: روابط ایران و جمهوری دموکراتیک آذربایجان (۱۹۱۸-۱۹۲۰)
۶۰	 فصل سوم: جمهوری آذربایجان شوروی سوسیالیستی در روابط ایران و اتحاد شوروی
۶۴	 ۱) نقش آذربایجان شوروی در شکل گیری مراحل اولیه روابط ایران و شوروی
۶۶	 ۱-۱. اشغال انزلی از سوی قوای بلشویکی
۶۸	 ۱-۲. نهضت جنگل به رهبری میرزا کوچک خان در گیلان:
۷۱	 ۱-۳ جنبش شیخ محمد خیابانی در تبریز

ج) روزنامه ها: ۳۰۰

د) منابع منتشر نشده: ۳۰۱

منابع لاتین: Bibliography ۳۰۴

A) Books, ۳۰۴

B) Articles

www.ketab.ir

مقدمه:

توسعه روزافزون ارتباطات در جهان امروزی بقدری سریع بوده است که در تمام زوایای زندگی انسانها نفوذ و رسوخ پیدا کرده و بهمین دلیل قرن حاضر را قرن ارتباطات نامیده‌اند. از آنجا که ضرورت روابط بین جوامع بشری تردیدناپذیر است ملتها و دولت‌ها سریعاً بسوی ایجاد و برقراری روابط پیش می‌روند و رفع بهتر نیازها و تأمین اسایش و رفاه مردم را در گرو ایجاد روابط و تسهیلات بیشتر جستجو می‌کنند. در جهان سیاست روابط بین الملل نیز ضرورت این مهم آشکار است. اگرچه کشورها در نحوه برقراری دچار مشکلاتی هستند، علیرغم این موانع، از قدیم الایام روابط بین ملل گوناگون وجود داشته است.

تضاد یا همسویی منافع از اولین پیامدهای توسعه روابط سیاسی و طبعاً اقتصادی در قرون اخیر است، این اصل چنان اوستاد دارد که بسیاری از کارشناسان معتقدند کشورها را باید از دوستان و یا دشمنان آنها شناخت، در بین میان ناگفته پیداست که نقش و اهمیت همسایگان همجوار هر کشور، علیرغم کم شدن اهمیت جغرافیا بواسطه پیشرفت در وسایل ارتباطی، از جایگاه خاصی برخوردار است.

یکی از مشخصات بارز قرن حاضر گسترش روابط میان کشورهای جهان در چارچوبهای مورد علاقه است، این روابط براساس علائق و منافع مشترک شکل می‌گیرد و طراحان و مجریان آن مردانی هستند که با القاب اجرایی و سیاسی از آنها یاد می‌شود، ظرافت طرحها نیز هنگامی آشکار می‌گردد که مجریان آن نه در زمان حال بلکه به باید‌ها و نبایدهای آینده نیز بیاندیشند. بگونه‌ای که شاید اصل برقراری رابطه تحت الشعاع برنامه ریزی آینده قرار گیرد.

نظر به اهمیت برقراری روابط با دنیای خارج، بررسی روابط ایران با کشورهای دنیا جایگاه خویش را نمایان می‌سازد، در این راستا تحقیقی پیرامون روابط ایران با همسایگان خود بدون تردید از اهمیتی والا برخوردار است، چرا که پژوهشی زیربنایی

جهت سیاست خارجی ایران به شمار می رود و در میان کارهای تحقیقاتی مربوط به سیاست و روابط خارجی ایران، این بخش از روابط با دول و ملل همسایه و همجوار بوضوح دارای ارج و اعتبار بیشتری می باشد.

لزوم برقراری روابط و پی ریزی مناسبات خوب و مفید با همسایگان بقدری واضح نظر می رسد که این امر بصورت یک اصل مقبول و پذیرفته شده در سطح جهانی شناخته می شود و علیرغم مشکلات در روابط همسایگی و همجواری، تمامی کشورهای جهان به حسن همجواری توجه جدی دارند.

بدنبال وقوع تحولات اساسی در نظام بین الملل و فروپاشی بلوک شرق و در رأس آن اتحاد جماهیر شوروی کشور ایران همسایگان مستقل جدیدی پیدا کرد و از این لحاظ ایران یکی از کشورهای است که بیشترین تأثیر را از تحولات فوق دریافت می کند، در این میان دولت ایران به بررسی اسلامی فرصتی تازه یافتند که با بخش مهمی از جهان اسلام و ملل تازه استقلال یافته در جهت پی ریزی روابط و مناسبات آتی گام بردارند. مسئله گسترش روابط ایران با جمهوری های تازه استقلال یافته در آسیای مرکزی و قفقاز و در همسایگی مرزهای شمالی کشورمان گرچه موضوع بدیهی بنظر می رسد، اما جا دارد بیشتر مورد بحث و بررسی قرار گیرد. در این میان با توجه به وسعت حوزه ای که برای تحقیق می تواند مطرح باشد نگارنده به انتخاب تحقیق در مورد یکی از این همسایه های شمالی پرداخته است که بنا بدلایلی از اولویت بیشتری برخوردار است، این مورد جمهوری آذربایجان است.

نوشته حاضر از سه بهره کلی که هر کدام از آنها مشتمل بر یک فصل می باشد تشکیل شده است **بهره اول** تحت عنوان زمینه های تاریخی روابط ایران و آذربایجان با بحث مختصری از گذشته مناسبات دو کشور آغاز و به انعقاد قراردادهای گستران و ترکمانچای و مرحله تحقق جدایی آذربایجان از ایران می انجامد، بعد از این توضیح کوتاه در فصل اول موقعیت آذربایجان شمالی بعد از انضمام قفقاز به روسیه در مناسبات ایران و روسیه تزاری بحث می شود. بدنبال وقوع انقلاب اکبر در روسیه و پیروزی

بلشویکها، دوره کوتاه مدت استقلال آذربایجان (۱۹۲۰-۱۹۱۸) و روابطش با ایران در فصل دوم این مبحث مورد مطالعه قرار گرفته است، همچنین تحولات مربوط به تشکیل دولت جمهوری سوسیالیستی آذربایجان شوروی و پیوستن آن به فدراسیون اتحاد جماهیر شوروی از لحاظ تأثیری که در روابط ایران و شوروی داشته است به اختصار در فصل سوم بررسی شده است. در این ایام که مصادف با روی کار آمدن لنین در روسیه بود در روابط ایران و اتحاد شوروی مسائلی مطرح شدند که با انعقاد عهدنامه مودت ۱۹۲۱ ایران و شوروی، مانده روابط دو کشور نیز پی ریزی گردید.

همچنین نقش آذربایجان شوروی و باکو در جریان اشغال مناطق شمالی ایران در طی جنگ جهانی دوم از سوی نیروهای شوروی، مخصوصاً پیامدهای آن در ماجرای خودمختاری طلبی فرس، موقتاً در آذربایجان ایران مورد بحث و بررسی واقع شده است.

در بخش دیگری از این بحث ضمن پرداختن به موقعیت آذربایجان شوروی در سیر روابط ایران و شوروی، به تحولات و تحولات دهه ۱۹۷۰ و پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، نیز اشاراتی صورت گرفته است. در بررسی روابط جمهوری اسلامی ایران و اتحاد شوروی در دهه ۸۰ جایگاه جمهوریهای مسلمان نشین، خصوصاً جمهوری آذربایجان، و بالاخره از تأثیر تبلیغات ناشی از پیروزی انقلاب بر مردم آذربایجان صحبت شده است. از سوی دیگر بدنبال روی کار آمدن گورباچف و تفکر نوین وی بحث ایران پروسترویکا و گلاسنوست، تأثیر این تحولات با نگاهی به جمهوری آذربایجان، خصوصاً بخاطر کسب اراده سیاسی لازم و دستیابی به استقلال جهت ایجاد رابطه با کشورهای جهان مورد بحث قرار گرفته است.

مباحث بهره دوم طی سه فصل زمینه‌های مساعد گسترش روابط میان ایران و جمهوری آذربایجان را دربردارد. متغیرهای همسایگی، نقش ارتباطات، و بالاخره همکاریهای اقتصادی و تجاری در روابط دو کشور مورد بحث و مطالعه قرار گرفته است.

جایگاه سوابق تاریخی و اشتراکات فرهنگی بعنوان عوامل همگرا از دیدگاه تنوریک و پراتیک در روابط دو کشور ایران و آذربایجان نیز بعنوان متغیر اصلی در ابعاد گوناگون آن بحث شده است. در این قسمت با استفاده از منابع مختلف سعی شده با بررسی نقش عوامل فوق الذکر به کشف رابطه علی بین اشتراکات فرهنگی و سوابق تاریخی از یکسو و سطح رابطه دو کشور و کیفیت آن از سوی دیگر پرداخته شود.

در بهره سوم، به منظور بررسی جوانب مختلف امر و برای جلوگیری از هرگونه یکسویی، مسوولان دیگری مورد مطالعه قرار می‌گیرد تا اینکه خواننده بتواند با ملاحظه آنها به صداوت بنشیند، در این قسمت که عنوان عوامل نامساعد در توسعه روابط ایران و جمهوری آذربایجان نام گرفته، جهت واریسی فرضیه های جانشینی و رقیب، اثرات زیانبار طرح مسئله یکجگی آذربایجان بر روابط تهران- باکو، و تفاوت در ساختار و فلسفه حاکمیت در دو کشور بعنوان عوامل بازدارنده در توسعه مناسبات دو کشور مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم این مبحث به هنگام مطالعه اثرات منفی عوامل خارجی در روابط ایران و آذربایجان، ملاحظات و مسائل امنیتی، روابط ایران با جمهوری ارمنستان و نفوذ کشورهای منطقه مورد بحث واقع شده است. در این قسمت نیز مسائلی مانند بحران قره باغ، نفوذ روسیه بواسطه عملکرد سیستم مشترک CIS، نفوذ ترکیه و بالاخره زمینه های رقابت ایران و ترکیه از جمله عواملی هستند که بررسی اثرات منفی آنها بر توسعه روابط ایران و جمهوری آذربایجان از دید نوشتار حاضر بدور نمانده است.

در بحث نتیجه گیری، با توجه به تمامی مطالب متن به فرضیه اصلی و فرضیه های فرعی اقدام شده است، در این قسمت سعی شده با وضوح بیشتر و بدور از تمام پیشداوریهای که در مراحل قبلی احیاناً می‌توانست مطرح شود، بحث شود. همچنین در بخش کتابنامه سعی شده است برای استفاده علاقمندان لیست کتابشناسی موضوع مورد بحث که شامل منابع و مأخذ مورد استفاده نیز می‌باشد در اختیار خوانندگان محترم قرار گیرد.

هرگاه نوشتار حاضر در روشنگری پیرامون موضوع تحقیق آثاری بنهد و بتواند زمینه جدیدی فراهم نماید تا از مطالعات و تحقیقات بعدی در این راستا بهره مند شویم. مقصود نگارنده حاصل گشته است و اگر انتقادات و نقد عالمانه صاحب نظران را برآورد، از کلیه نظرات و ارشادات مورد نظر با صمیمیت و سیاست استقبال می شود.

در خاتمه، از کلیه کسانی که مراد تهیه و ارائه این اثر یاری رسانده اند خصوصاً جناب آقای دکتر قاسم افتخاری استاد گرانمایه دانشگاه تهران در رشته روابط بین الملل و همچنین جناب آقایان رجمنده در کتابخانه مرکز مطالعات عالی و بین المللی و دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران که صمیمانه همکاری و مساعدت نمودند سپاسگذاری می نماید. جا دارد از زحمات دوستان ارجمند جناب آقای حسن عباسی و آقای حسین محمدی «گنجینه» در تنظیم و صفحه آرایی و از انتشارات نقش گستران بهار و مدیر محترم آن جناب آقای اسماعیلی در چاپ و صحافی کتاب حاضر نیز قدردانی شود.

توکل لطفی

پاییز ۱۳۹۱